

Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi

Editör: Zübeyde Yalın Öktem

Dr. Meral Avcı Delipınar
Yrd. Doç. Dr. Oya Ayhan Girit
Dr. Malike Bileydi Koç
Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Yalın Öktem
Hadiye Yılmaz
Sibel Zeren

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakođlu

Sayfa tasarımı: Güler Kızılelma

Kapak tasarımı: Kolektif Atölye

Birinci baskı: Eylül 2010, İstanbul

İkinci baskı: Eylül 2011, İstanbul

Boyutlar: 16 x 24 cm

Sayfa sayısı: 376

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1

Topkapı/ZEYTİNBURNU-İSTANBUL

+90 (212) 482 99 10

Sertifika no: 16053

ISBN: 978-605-61533-1-0

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi

www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86

GSM: 0530 370 74 11

E-posta: info@tarihcikitabevi.com

ATATÜRK İLKELERİ VE DEVRİM TARİHİ

Editör: Zübeyde Yalın Öktem

Dr. Meral Avcı Delipınar
Yrd. Doç. Dr. Oya Ayhan Girit
Dr. Malike Bileydi Koç
Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Yalın Öktem
Hadiye Yılmaz
Sibel Zeren

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	15
GİRİŞ	19

BİRİNCİ BÖLÜM

Adım Adım Dünyanın İlk Paylaşım Savaşına Doğru

Hadiye YILMAZ

1. Batı Uygarlığının Yükselişi	25
1.1. Coğrafi Keşifler	25
1.2. Rönesans ve Reform	27
1.3. Aydınlanma Çağı	28
1.4. Sanayi Devrimi	29
1.5. Fransız İhtilali	30
2. Avrupa'da 20. Yüzyılın Dengelerinin Oluşması	31
2.1. 15. Yüzyılda Avrupa: Kilisenin Birliği Sarsılıyor	31
2.2. 16. Yüzyılda Avrupa: Sömürgeler Artıyor	32
2.3. 17. Yüzyılda Avrupa: İngiltere Yükseliyor	30
2.4. 18. Yüzyılda Avrupa: Rusya Avrupa Siyasetinde Söz Sahibi Oluyor	33
2.5. 19. Yüzyılda Avrupa: Sınırlar Yeniden Düzenleniyor	33
2.6. Şark Meselesi'ne Uzanan Süreçte Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne Bakışı	35
3. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Durumu	36
3.1. Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Kuruluş, Yükseliş ve Gerileme Dönemi	36
3.2. Osmanlı Devleti'nin Kurtuluş Çabaları: Yenileşme Hareketleri	42
A. III. Selim Devri (Nizam-ı Cedid Devri)	42
B. II. Mahmut Devri	44
C. Tanzimat Dönemi	46
a. Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı)	46
b. Islahat Fermanı	47
c. İdari, Askeri, Hukuk ve Eğitim Alanlarında Yenilikler	48
d. Dış Borçlanma	48
e. Yeni Osmanlılar Hareketi	49

D. I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit Devri	50
<i>a. Kanun-ı Esasi'nin İlanı</i>	50
<i>b. İlk Osmanlı Meclisi'nin Kapatılması</i>	51
<i>c. II. Abdülhamit'in Mutlakiyet Yönetimi</i>	52
E. II. Meşrutiyet Dönemi	53
<i>a. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet'in İlanı</i>	53
<i>b. İttihat ve Terakki İktidarı Dönemi İcraatları</i>	54
<i>c. Dünya Savaşı Arifesinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları</i>	55
<i>Trablusgarp Savaşı</i>	55
<i>Balkan Savaşları</i>	56
4. I. Dünya Savaşı	58
4.1. <i>Savaşın Nedenleri</i>	58
4.2. <i>Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheleler</i>	60
4.3. <i>I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ni Paylaşmak Üzere Yapılan Gizli Anlaşmalar</i>	63
4.4. <i>Wilson Prensipleri</i>	64
4.5. <i>Savaşın Sonu, Paris Barış Konferansı ve Barış Antlaşmaları</i>	65
4.6. <i>I. Dünya Savaşı'nın Sonuçları</i>	66
Bölüm Dipnotları	67

İKİNCİ BÖLÜM

Milli Direnişin Örgütlenmesi ve Kongreler

Dr. Malike BİLEYDİ KOÇ

1. Mondros Ateşkes Antlaşması	71
2. Milli Direniş Cemiyetleri'nin Kurulması	73
3. Milli Mücadele'ye Karşı Kurulan Cemiyetler	76
4. İzmir'in İşgali ve Ulusun Tepkisi	78
5. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Çalışmaları ve Anadolu'ya Geçişi	79
6. Amasya Genelgesi (Tamimi), Erzurum ve Sivas Kongreleri	87
6.1. <i>Amasya Genelgesi (Tamimi)</i>	87
6.2. <i>Erzurum Kongresi</i>	89
6.3. <i>Sivas Kongresi</i>	93
6.4. <i>Diğer Kongreler</i>	95
7. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın Yeniden Açılması ve Misak-ı Milli'nin Kabulü	97

7.1. Amasya Görüşmeleri	98
7.2. Meclis-i Mebusan'ın Toplanması	99
8. İstanbul'un İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması	100
Bölüm Dipnotları	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. TBMM Dönemi (1920-1923)

Sibel ZEREN

1. TBMM'nin Açılışı ve Yapısı	109
1.1. TBMM'nin Yapısı	111
1.2. TBMM'nin Çalışma Şekli	112
2. TBMM'nin Açılışına Tepkiler: İç Ayaklanmalar	116
3. Sevr (Sevres) Antlaşması	122
4. Düzenli Orduya Geçiş	123
5. Savaş Dönemi Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	124
6. Milli Mücadele Dönemi'nde Cepheleler	126
6.1. <i>Doğu Cephesi</i>	126
A. Ermeni Meselesi ve Gümrü Antlaşması	126
B. Sovyetlerle İlişkiler, Moskova ve Kars Antlaşmaları	131
6.2. <i>Güney Cephesi</i>	135
A. Maraş, Antep, Urfa ve Adana Savunmaları	135
B. Ankara Antlaşması	136
6.3. <i>Batı Cephesi</i>	137
A. I. İnönü Muharebesi ve Çerkez Ethem İsyanı	137
B. İstiklal Marşı'nın Kabulü	139
C. Londra Konferansı ve II. İnönü Muharebesi	139
D. Dumlupınar-Aslıhanlar ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri	140
E. Sakarya Savaşı ve Öncesinde Yaşanan Gelişmeler	141
a. <i>Başkomutanlık Kanunu'nun Çıkartılması</i>	141
b. <i>Tekalif-i Milliye Emirleri</i>	142
c. <i>Birinci Maarif Kongresi</i>	144
d. <i>Sakarya Meydan Muharebesi</i>	146
F. Büyük Taarruz (Başkomutanlık Meydan Savaşı)	147
G. Kurtuluş Savaşı'nda Sona Doğru-Mudanya'ya Gidiş	148
a. <i>Batı'da Durum-İngiltere'nin Anadolu'dan Çekilme Süreci</i>	148
b. <i>Çanakkale Bunalımı ve Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması</i>	149

7. Saltanatın Kaldırılması	152
8. Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları	153
9. Lozan Barış Konferansı	157
9.1. Konferansın Başlaması ve Kesintiye Uğraması	157
9.2. Lozan'da İkinci Dönem Görüşmeleri ve Antlaşmanın İmzalanması	159
9.3. Lozan Antlaşması'nın Temel Hükümleri	159
Bölüm Dipnotları	166

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Bir Devlet Kuruluyor

Dr. Meral AVCI DELİPİNAR

1. Cumhuriyet'in İlanından Önce Yaşanan Gelişmeler ve Olaylar	171
1.1. Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanması	171
1.2. Milletvekili Seçimleri ve Halk Fırkası'nın Kurulması	173
1.3. Ankara'nın Başkent Oluşu	175
2. Atatürk Devrimleri	176
2.1. Siyasi Alanda Yapılan Devrimler	176
A. Cumhuriyet'in İlanı	176
B. Halifeliğin Kaldırılması	177
C. 1924 Anayasası	178
2.2. Devrimlere Duyulan Tepkiler Nedeniyle Ortaya Çıkan Olaylar ve Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	180
A. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	181
B. Şeyh Sait İsyanı	182
C. İzmir Suikastı Girişimi	183
D. Serbest Cumhuriyet Fırkası	184
E. Menemen Olayı	185
2.3. Laik Hukuk Sistemine Geçiş	186
A. Yeni Kanunlar	186
B. Anayasal Değişiklikler	188
C. Türk Medeni Kanunu'ndaki Değişiklikler	189
D. Kadın Hakları	190
2.4. Eğitim ve Öğretim Alanında Yapılan Devrimler	192
A. 19. Yüzyılda Eğitim Sistemimiz	193

B. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları	194
a. <i>Tevhid-i Tedrisat Kanunu</i>	194
b. <i>Okulöncesi, İlk ve Orta Öğretimde Gelişmeler</i>	195
c. <i>Yüksek Öğretimdeki Gelişmeler ve Darülfünun (Üniversite) Reformu</i>	197
2.5. <i>Sosyal Yaşamın Düzenlenmesi</i>	198
A. Kıyafetlerin Çağdaşlaşması	199
B. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	199
C. Milletlerarası Zaman, Rakam ve Ölçü Birimlerinin Kabulü	200
a. <i>Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik</i>	200
b. <i>Bayram ve Milli Tatil Günlerinin Düzenlenmesi</i>	200
c. <i>Soyadı Kanunu ve Unvanların Yasaklanması</i>	201
2.6. <i>Kültürel Alanda Yaşanan Değişimler ve Gelişmeler</i>	202
A. Milli Kültür Bilincinin Oluşturulması	202
B. Harf Devrimi	203
C. Türk Tarih Kurumu'nun Kurulması	204
D. Türk Dil Kurumu'nun Kurulması	206
E. Sanat ve Basın Hayatında Gelişmeler	208
a. <i>Sanat</i>	208
b. <i>Basın</i>	209
3. Ekonomik Gelişmeler	211
3.1. <i>Tam Bağımsız Milli Ekonomi Anlayışının Temelleri</i>	211
3.2. <i>Ekonomide I. Dönem (1923-1929)</i>	213
A. Aşar Vergisi'nin Kaldırılması	214
B. Sanayileşme Yolunda Çalışmalar	214
C. Ulaştırma İşleri	215
D. Para ve Bütçe Politikası	215
E. Ekonomide Bağımsızlık İlkesinin Gerçekleştirilmesi	215
3.3. <i>Ekonomide II. Dönem (1930-1938)</i>	216
A. Devletçiliğe Geçişin Nedenleri	216
B. Uygulamalar: Planlı Ekonomi ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planı	216
Bölüm Dipnotları	219

BEŞİNCİ BÖLÜM

Yeni Türk Devletinin Temel İlkeleri

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde YALIN ÖKTEM

1. Atatürkçülüğün Tanımı ve Atatürk İlkeleri	225
1.1. Cumhuriyetçilik	227
1.2. Ulusçuluk (Milliyetçilik)	229
1.3. Halkçılık	231
1.4. Devletçilik	232
1.5. Laiklik	235
A. Laiklik ve Sekülerizm	237
a. Sekülerizm	238
b. Laiklik	238
1.6. Devrimcilik (İnkılâpçılık)	239
2. Bütünleyici İlkeler	241
2.1. Ulusal Egemenlik (Milli Hâkimiyet)	241
2.2. Tam Bağımsızlık	241
2.3. Çağdaşlaşma	242
2.4. Akılcılık ve Bilimsellik	243
Bölüm Dipnotları	244

ALTINCI BÖLÜM

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde YALIN ÖKTEM

1. Türk-İngiliz İlişkileri	250
2. Türk-Yunan İlişkileri	252
3. Türk-İtalyan İlişkileri	253
4. Türk-Sovyet İlişkileri	254
5. Türk Fransız İlişkileri	256
6. Balkan Devletleriyle İlişkiler	258
7. Ortadoğu Devletleriyle İlişkiler	260
8. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	261
9. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	262
Bölüm Dipnotları	265

YEDİNCİ BÖLÜM
Atatürk'ten Sonra Yaşanan İç ve Dış Gelişmeler

Yrd. Doç. Dr. Oya AYHAN GİRİT

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye	269
1.1. <i>Alınan Ekonomik Tedbirler</i>	269
A. Milli Korunma Kanunu	269
B. Varlık Vergisi	270
C. Toprak Mahsulleri Vergisi	270
D. Köy Enstitüleri	271
E. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu	273
1.2. <i>II. Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası</i>	273
A. İngiltere ve Fransa ile İlişkiler	274
B. Almanya ile İlişkiler	274
C. Sovyetlerle İlişkiler	275
D. Amerika'nın Savaşa Girmesi ve Birleşmiş Milletler Örgütü	275
E. Türkiye'nin Savaşa Girişi	276
F. II. Dünya Savaşı Sırasında Toplanan Konferanslar	277
G. II. Dünya Savaşı'nın Sonu	278
2. Soğuk Savaş Dönemi	279
2.1. <i>Dünyanın Genel Görüntüsü</i>	279
A. Truman Doktrini	279
B. Marshall Planı ve OECD'nin Kuruluşu	279
C. Kominform ve Molotov Planı	280
D. NATO'nun Kuruluşu	281
2.2. <i>Türkiye'de Demokrat Parti Dönemi</i>	281
A. Kore Savaşı	282
2.3. <i>27 Mayıs 1960 Harekâtı</i>	283
A. 1961 Anayasası	285
2.4. <i>12 Mart 1971 Muhtırası</i>	285
2.5. <i>12 Eylül 1980 Darbesi</i>	287
A. 1982 Anayasası	288
2.6. <i>Çok Partili Sisteme Yeniden Dönüş</i>	289
3. 28 Şubat Süreci	290
4. Yeni Dünya Düzeni	291
5. Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri	293
Bölüm Dipnotları	295

TÜRKİYE'NİN ANAYASALLAŞMA VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Sibel ZEREN

I. Anayasa'nın Tanımı ve Özellikleri	299
II. Türkiye'de Anayasal Hareketler	302
III. Osmanlı Devleti'nde Anayasal Dönem	306
IV. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde Demokratik ve Anayasal Gelişmeler	312
1. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu	312
2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	314
3. 1961 Anayasası	316
4. 1982 Anayasası	319
5. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın Karşılaştırılması	322
6. Değerlendirme	322
Bölüm Dipnotları	324

ULUSAL SORUNUMUZ: KIBRIS

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde YALIN ÖKTEM

1. Kıbrıs'ın Jeopolitik ve Stratejik Konumu	331
2. Kıbrıs'ın Kısa Tarihçesi	331
3. Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu İdaresine Geçişi (1571)	332
4. İngiltere'nin Kıbrıs'a Girişi ve Adayı İlhak Edişi (1878)	333
5. Zürih ve Londra Antlaşmaları	335
6. Akritas Planı (21 Nisan 1966)	337
7. Nikos Sampson İktidarı ve Barış Harekâtının Başlaması	338
8. Cenevre Görüşmeleri (25 Temmuz 1974)	339
9. Kıbrıs Federe Türk Devleti (13 Şubat 1975)	340
10. KKTC'nin İlanından Önceki Durum	340
11. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlanı (15 Kasım 1983)	340
12. Türkiye ve KKTC'nin İlişkileri	341
13. Kıbrıs ve AB ile İlgili Gelişmeler	342

14. Annan Planı	343
Değerlendirme	343
Bölüm Kaynakları	346

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK NUTKU ÜZERİNE NOTLAR

Dr. Malike BİLEYDİ KOÇ

1. Nutuk'un Okunuşu	350
2. Nutuk'un Kapsamı	350
3. Nutuk'un Amacı ve Etkisi	358
4. Nutuk'un 1927'de Okunmasının Nedenleri	359
Bölüm Dipnotları	363
BİBLİYOGRAFYA	365

Yrd. Doç. Dr Zübeyde Yalın Öktem. Marmara Üniversitesi öğretim üyesidir. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı olarak 7 yıl görev yapmıştır. Samsun 19 Mayıs Lisesi'ni bitirdikten sonra Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü "Ottoman Empire and It's Legacy Modern Turkey" konulu tez ile bitirmiştir. Master ve doktora derecelerini, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim dallarında almıştır.

1987'de Londra'da "Business English", "Business Administration" konularında, 1995-96'da Cenevre Birleşmiş Milletler'de "Avrupa Birliği Standartları" üzerine çalışmalar yapmıştır.

Zübeyde Yalın Öktem'in yayınlanmış "İhracatta Avrupa Birliği Standartları ve Türkiye'nin Bu Standartlara Uyumu" adlı bir kitabı ve "Pontus Meselesi", "Kıbrıs Meselesi", "Atatürk İlke ve Devrimleri", "Cumhuriyet'in Kazanımları", "Cumhuriyetimizde Kadının Yeri" konularında araştırmaları ve birçok makaleleri bulunmaktadır.

Ayrıca "TSM Kadın Besteciler" arasında yer alan Öktem'in, TRT repertuarında yayınlanmakta olan marşları da bulunmaktadır.

ÖNSÖZ

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi üniversitelerde düzenli olarak ilk kez 1933 yılında okutulmaya başlanmıştır. Bu tarihten önce 1925 yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nde *İhtilaller Tarihi* adlı bir ders okutulmaktaydı. İstanbul Üniversitesi'nde 1933'te *İnkılâp Tarihi* adıyla okutulmaya başlanılan dersin amacı *Türk inkılâbının ana hatlarını anlatmak ve diğer inkılâplarla Türk inkılâbının özelliklerini karşılaştırmak* şeklinde belirlenmişti. 27 Mayıs 1960'tan sonra bu ders *Türk İnkılâp Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi* adını aldı ve dersin bütün fakülte ve yüksek okullarda bir yıl okutulması kararlaştırıldı. 20 Mart 1968'de dersin adı *Türk Devrim Tarihi* olarak değiştirildi. 12 Eylül 1980'den sonra ders yeniden *Türk İnkılâp Tarihi* adını aldı. 6 Kasım 1981'de *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* adını alarak zorunlu okutulması kararı sürdürüldü.

Görüldüğü gibi dersin adı çeşitli dönemlerde değiştirilmiş, son olarak *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* şeklini almıştır. Biz kitabımızın adını "*Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi*" olarak belirledik. Öğrencilerimiz arasında söyleniş zorluğu ve yabancılık yaratan "*değişme, bir halden başka bir hale dönme*" anlamına gelen Arapça *inkılâp* sözcüğü yerine Türkçe *devrim* sözcüğünün kullanılmasını Atatürk Devrimi'nin ruhuna daha uygun buluyoruz.

YÖK bu dersin okutulmasındaki amaçları "*1. Türk bağımsızlık savaşı, Atatürk inkılâpları ve Atatürkçü düşünce sistemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında doğru bilgiler vermek 2. Türkiye ve Atatürk inkılâpları, ilkeleri ve Atatürkçü düşünceye yönelik tehditler hakkında doğru bilgiler vermek 3. Türk gençliğini ülkesi, milleti ve devleti ile bölünmez bir bütünlük içinde Atatürk inkılâpları, ilkeleri ve Atatürkçü düşünce doğrultusunda ulusal hedefler etrafında birleştirmek 4. Türk gençliğini Atatürkçü düşüncenin ışığında yetiştirmek, güçlendirmek*" şeklinde belirlemiştir. Türk gençliğinin Atatürk İlke ve Devrimlerine bağlı, ulus ve vatan sevgisine sa-

hip, Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik iç ve dış tehditler konusunda bilinçlenmiş, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür, demokratik ve laik düşünceli, bilimsel anlayışı benimsemiş, çağdaş dünyanın ihtiyaçlarını kavramış, bilgili ve bilinçli insanlar olarak yetişmesi en büyük arzumuzdur. Bu amaçla, kitabımızda dinamik bir kültür dersine uyacak bir anlayışla Milli Mücadele tarihimizin önemli olaylarını sebep-sonuç ilişkileri bağlamında değerlendirip Atatürk İlke ve Devrimlerini devamlı çağdaşlaşma hareketi olarak yorumlayarak anlatmak istedik. Türk gençliğine verebileceğimiz tarihini önemseme ve bilgilenme becerisi, sadece Osmanlı Devleti'nin mirasını devralan Türk ulusunun değil I. ve II. Dünya Savaşlarına katılan tüm devletlerin siyasal, ekonomik ve sosyokültürel yapılarının da irdelenmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda Türk Devrimini ve Cumhuriyet'in kazanımlarını iyi kavrayabilen gençlerimiz, tarih biliminin gerçekleri ışığında olaylara doğru perspektiften bakabilme yeteneğine sahip olacaklardır. Bu sayede haksız ithamlara maruz kaldığımız, *Ulusal Davalarımız* niteliğinde olan bazı konulara dair olarak da en iyi cevapları verebileceklerdir. Kitabımızın amacı bu açıdan da ayrı bir önem taşımaktadır.

Ülkemizde yazılmış onlarca Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ders kitabının kapsamı konusunda, dersin tarihsel sınırının başlangıç ve bitişi hakkında bir birlik sağlanamamıştır. Kanımızca Devrim Tarihimizin kökleri Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketlerinin başladığı döneme kadar inmektedir. Zira pek çok Atatürk devriminin kesin bir sonuç elde edilememiş olsa da fikri temellerinin o günlere dayandığı görülmektedir. Bu nedenle kitabımıza, Avrupa'da Yeniçağ ile birlikte başlayan gelişmelere ana hatlarıyla yer verdikten sonra Osmanlı Yenileşme Hareketleri ile başladık. Kitabımızın üst sınırını ise Atatürk'ten sonra yaşanan belli başlı iç ve dış politik gelişmeleri ele alarak mümkün olduğunca günümüze kadar getirmeye çalıştık.

Elinizdeki kitapta öğrencilerimiz için büyük bir ihtiyaç olduğunu tespit ettiğimiz iki konuya daha yer verdik. *Ulusal Sorunumuz: Kıbrıs* başlığıyla iç ve dış konjonktürde ülkemizin en önemli sorunlarından biri olan Kıbrıs'ı günümüze kadar uzanan gelişmeler ışığında ayrı bir bölüm olarak ele aldık. Bundan başka her Türk vatandaşının okumakla yükümlü olduğu inancını taşıdığımız *Atatürk'ün Büyük Nutku*'nu başlı başına bir bölüm olarak değerlendirip öğrencilerimizin dikkatine sunduk.

Bu çalışma, *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihimizi* ana hatlarıyla ele alarak öğrencilerimize temel bilgileri vermeyi hedefleyen bir yardımcı ders kitabıdır. Bu amaçla her bölümün dipnotları bölüm sonlarına konmuş ve öğrenciyi konularla ilgili daha kapsamlı ve derinlemesine okuma yapmaya teşvik etmek için çeşitli kaynak kitaplar önerilmiştir.

Atatürk Devrimi ve bu devrim içinde ortaya çıkan ilkeler, sömürge haline gelmiş olan büyük bir imparatorluktan *kendi öz gücüne dayanan, tam bağımsız, çağdaş ve laik* Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan devrimin ve ilkelerinin Türkiye Cumhuriyeti'ni koruyacak ve yükseltecek yegâne etken olduğu şüphesizdir. Bu açıdan dersimiz bir kat daha önem kazanırken, biz eğitimcilerin sorumluluğu da artmaktadır. Bu sorumluluğun bilinciyle ortaya çıkarılmış olan bu eserin öğrencilerimizin Atatürk Devrimi ve İlkelerini anlamak, kavramak ve korumak çabasına katkı sağlamasını umut ederiz.

Bu çalışmayı Atatürk'ü Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 sabahı karşılayan heyette bulunan dedem Liman Komiseri Said Efendi (Yalın) şahsında tüm Atatürk Devrimi kahramanlarına ithaf ediyorum. Kitabı birlikte yazdığımız değerli meslektaşlarım Dr. Meral Avcı Delipınar, Yrd. Doç. Dr. Oya Ayhan Girit, Dr. Malike Bileydi Koç, Sibel Zeren ve Hadiye Yılmaz'a teşekkürlerimi, minnet ve şükranlarımı sunarken siz sevgili öğrencilerimize de başarılı, sağlıklı ve huzur dolu yarınlar diliyorum.

Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Yalın Öktem

1. Türk-İngiliz İlişkileri

Lozan Barış Konferansı'ndan sonra Türk-İngiliz ilişkilerini belirleyen temel mesele Musul meselesi olmuştur. Ortadoğu'nun zengin petrol kaynaklarına sahip olan ve konumu itibariyle stratejik bir öneme sahip bulunan Musul, İngilizler için kolay vazgeçilecek bir toprak parçası değildi. Ortadoğu petrollerini kontrol etmek üzere 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren tüm dikkatini bölgeye vermiş olan İngiltere, savaş hukukuna aykırı olarak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Musul'u işgal etmişti. Mütareke'nin imzalanmasından sonra barış dönemine geçileceğini sanan Osmanlı Hükümeti ve Türk halkı İngilizlerin bu oldubittisi karşısında büyük şaşkınlık geçirmişti. İngilizler bölgenin iktisadi ve askeri öneminin farkında olarak Musul başta olmak üzere işgal sahasını kuzeye doğru Güneydoğu Anadolu'yu da içine alacak şekilde genişletmek istemişlerdi. Sonuçta Musul, Urfa, Antep, Maraş hiçbir haklı gerekçeye dayanmadan işgal edildi. Böylece Anadolu'nun parçalanması için önemli bir fırsat yakalamış olan İngiltere, petrol bölgelerinin geleceği için ortaklarıyla yapacağı pazarlıkta da önemli bir koz elde etmiş oluyordu.⁽²⁾

Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul'u geri alabilmek için Lozan'da büyük bir mücadele vermiş, ancak barışın tehlikeye girmesi nedeniyle Musul Meselesi'nin daha sonra çözülmesi teklifini kabul etmişti. Lozan Antlaşması'na göre taraflar 9 ay boyunca meseleyi çözmek üzere aralarında görüşecekler, bir çözüme ulaşamadığı takdirde mesele Milletler Cemiyeti tarafından çözülecekti.⁽³⁾ Buna göre 19 Mayıs 1924'te İngiltere ile görüşmeler İstanbul'da başladı. İngiltere'nin asıl amacı meseleyi kararlarına hâkim olduğu Milletler Cemiyeti'ne götürmekti. Gerçekten de ikili görüşmelerde yol alınamadı ve mesele Milletler Cemiyeti'ne taşındı. Oysa Türkiye henüz Milletler Cemiyeti'nin üyesi değildi. Buna rağmen Musul konusu 20 Eylül 1924 tarihinden itibaren Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlandı. Türkiye "*Musul'da plebisit yapılmasını ve Musul'un kendi halkının geleceğiyle ilgili karar vermesini*" teklif etti. Fakat İngiltere Milletler Cemiyeti içindeki gücünü kullanarak, "*bölge halkının cahil olduğu, sınır işlerinden anlamadığı*" gerekçesiyle Türkiye'nin isteğini kabul etmedi.⁽⁴⁾ İngiltere, plebisit sonunda Türk ve Müslüman olan Musul halkının Türkiye'ye bağlanma kararı alacağından çekiniyordu.

Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne gelince, kesin bir çözüme varabilmek için Cemiyet, "konu hakkında araştırma yapıp, rapor hazırlamak üzere" bir komisyon kurdu. Bu komisyon İngiltere'nin etkisiyle, İngiltere'nin amacına uygun olarak *Musul'un Irak'a bırakılmasını öngören* raporunu, Eylül 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sundu. Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin oy hakkının bile bulunmadığı bu tarihte, Cemiyet komisyonun raporuna uygun olarak 16 Aralık 1925'te yaptığı toplantıda Musul'un Irak'a bırakıldığını ilan etti. Türkiye, kararı tepkiyle karşıladı. İngiltere ile ilişkiler gerildi ve yeni bir savaşın eşiğine gelindi. Musul için savaşmaya kararlı olan Türkiye, savaş hazırlıklarına başladığı sırada iç politikada yaşanan olumsuzluklar, Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması ve devrimler sürecinin tehlikeye girmesi nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmek zorunda kaldı.⁽⁵⁾ Böylece iç politik gelişmelerin doğurduğu zorunluluktan kaynaklı olarak Misak-ı Milli'den taviz verilmiş, 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan antlaşma ile Musul İngiltere mandası altındaki Irak topraklarına dahil olmuştu. Antlaşmaya göre Türkiye, Musul petrollerinden 25 yıl süre ile %10 pay alacaktı. Ancak, Türkiye daha sonra yapılan bir düzenleme ile bu alacağından 500 bin İngiliz lirası karşılığında vazgeçti. Böylece Musul Meselesi Türk tarafının isteğine göre olmasa da sona ermiş, Türk-İngiliz ilişkilerinde düşmanlığın sürmesine yol açan temel mesele ortadan kaldırılmış oluyordu.⁽⁶⁾

1920'li yılların sonlarına doğru I. Dünya Savaşı sonrasında barış antlaşmalarıyla sağlanmak istenen yeni düzene karşı devletlerin tepkileri artmış ve bir silahlanma yarışı başlamıştı. Bu yıllarda bazı girişimlerle dünya barışını sağlamak üzere çeşitli birlikler oluşturulmaya ve silahlanmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Türkiye de 1929'da toprak işgalleri ve ilhakları amacıyla yapılacak savaşları reddeden Briand-Kellog Paktı'na katılmış, 9 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştu. Türkiye'nin Avrupa siyasetine girmesi İngiltere ile yeni ilişkilerin kurulmasına yol açtı. 1929'da İngiliz Filosunun Türkiye'yi resmi ziyareti ile de ilk ilişki kuruldu. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve yönünü Doğu'ya çevirmiş olan Alman Nazizmi tehlikesinin ortaya çıkması, Türkiye ile İngiltere'nin yakınlaşmasına neden olacaktı. 1936'da İngiltere Kralı 8. Edward Türkiye'yi ziyaret etti. Aynı yıl İngiltere Montrö Boğazlar Sözleşmesi görüşmeleri sırasında Türk tezini destekledi. Türkiye, 1937'de Karabük De-

mir-Çelik Fabrikalarının yapımını bir İngiliz firmasına verdi. Aynı yıl Nyon Konferansı'nda Türkiye İngiltere'yi destekledi.⁽⁷⁾

1932-1938 yılları arasında Türk-İngiliz ilişkilerinde siyasi alanda yaşanan bu yakınlaşma 1937 yılından itibaren ekonomik alanda da görülmeye başlandı. 27 Mayıs 1938 tarihinde iki ülke arasında İngiltere'nin Türkiye'ye kredi açmasını öngören bir antlaşma imzalandı. 1937 Nyon Konferansı yakınlaşmasının ardından Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde "*Karşılıklı Yardım Antlaşması*" imzalandı.⁽⁸⁾

2. Türk-Yunan İlişkileri

Yunanlılar bağımsızlıklarını elde ettikleri 1830 tarihinden itibaren topraklarını genişleterek Megali İdea (Büyük Ülkü) düşüncesi doğrultusunda eski Bizans İmparatorluğu'nu canlandırma hülyasıyla faaliyetlerde bulunmuştu. Yunan uygarlığının mirasçıları oldukları iddiasıyla Mora İsyanı ile başlattıkları Türklük aleyhine çalışmalarını 1922'lere kadar aralıksız sürdürmüşler ve Batılı büyük devletlerin yardımıyla Batı Trakya, Girit ve On iki Adaları topraklarına katmayı başarmışlardı. Yunanlıların Megali İdea düşü, 1922'de Dumlupınar'da Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk Ordusu karşısında aldıkları büyük yenilgiden sonra iflas etti.⁽⁹⁾

Lozan Barış Konferansı esnasında çözülemeyen meselelerden biri de "Patrikhane" ve "Mübadele Meselesi" idi. Türk-Yunan ilişkilerine 1930 yılına kadar bu iki mesele damgasını vurdu. İstiklal Savaşı sırasında Ortodoks Patrikhanesi'nin Rumları Türkiye aleyhine kışkırtıp, silahlandırığı ve çeteler kurdurarak Pontus İsyanı'nın hazırlanmasında büyük rol oynadığı belgeleriyle ispatlanmıştı. Türklük aleyhine faaliyetleri bilinen Patrikhane'nin İstiklal Savaşı'ndan sonra yurtdışına çıkarılması istendi. Ancak Yunanistan İngiliz desteğiyle "*siyasi meselelerle uğraşmamak şartı*" ile Patrikliği İstanbul'da kalmasını sağladı.⁽¹⁰⁾

30 Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan arasında "*Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan Türklerin karşılıklı mübadelesi*" hakkında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Mondros Mütarekesi'nden önce İstanbul belediye sınırları içersinde yerleşmiş olan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler hariç diğer yerlerde yaşayan Türkler ve Rum-

lar karşılıklı olarak değiştirileceklerdi. Bu değişim için uluslararası bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Ancak Yunanistan, İstanbul'da daha fazla Rum bırakabilmek için Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce *İstanbul'da belediye sınırı içinde yaşayan Rumlar* sınırlamasını genişletilerek *İstanbul il sınırları içinde yaşayan bütün Rumların "yerleşmiş (Etabli)"* kabul edilmesini istedi. Mübadele Sözleşmesi'ne göre Türkiye Ortodoks Patriği de mübadele kapsamında sınır dışı edilecek Rumlar arasındaydı. Patriğin durumu Yunanlılar ile aramızda yeni bir gerginliğin doğmasına neden oldu. Patriğin 19 Mayıs 1925'te istifa etmesiyle bu mesele çözülmüş oldu.⁽¹¹⁾

Mübadele günlerinde Yunanistan Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak, Türkiye'den gelen Rumlara veriyordu. Türkiye de buna karşılık İstanbul Rumlarının mallarına el koymaya başladı. Ancak malların el değiştirmesi meselesi de Mübadele kapsamında çeşitli sorunların yaşanmasına yol açıyordu. Bu meselelerin bir bölümü 1 Aralık 1926'da yapılan antlaşmayla çözülmüş ancak taraflar arasındaki sorunlar sona ermemişti. Yunanistan'la savaşın eşiğine gelindiği bir dönemde, 10 Haziran 1930'da imzalanan bir antlaşmayla yerleşme tarihlerine bakılmaksızın İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türklerinin hepsi "yerleşmiş (etabli)" sayıldılar. Türk-Yunan ilişkilerinde dönüm noktası olacak antlaşmanın imzalanmasında yaklaşan İtalya tehlikesine karşı Akdeniz bölgesinde birlik sağlama düşüncesinin payı büyüktü. Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un 1930 yılı Ekim ayının sonunda Türkiye'yi ziyaretine gelmesinden sonra 30 Ekim 1930'da Türk-Yunan ilişkilerini olumlu yönde geliştirecek üç anlaşma imzalandı: 1. *Dostluk, Uzlaşma, Tarafsızlık ve Hakem Antlaşması* 2. *İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi* 3. *Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol*.⁽¹²⁾

3. Türk-İtalyan İlişkileri

I. Dünya Savaşı'na girme koşulu olarak İtalya'ya vaat edilen toprakların büyük kısmının savaş sırasında Yunanistan tarafından işgal edilmesi, İtalya ile İtilaf devletlerinin arasını açmış, İtalya Anadolu'daki işgali sona erdirerek Türkiye'yi terk eden ilk İtilaf devleti olmuştur. İtalya'da 1922 yılında iktidara gelen Mussolini, yeniden Roma İmparatorluğu'nu canlandırma hülyasına kapılmış ve bu siyaseti gerçekleştirmeye yönelik Türki-

ye üzerindeki emellerini de açıkça ifade etmiştir. Dış siyasetinin temelleri *sömürgeciliğe karşı, tam bağımsızlıktan ve toprak bütünlüğünden ödün vermemek* olan Türkiye, İtalya'nın bu emellerine karşı oldukça sert tutum almıştı. İtalya, yayılmacı saldırgan emelleri karşısında oluşan bloğu yumuşatmak üzere Doğu Akdeniz'de ittifak arayışı içine girdi. Bu amaçla Türkiye ile 30 Mayıs 1928'de "*Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması*" imzalandı. Ancak, İtalya'nın Meis Adası başta olmak üzere, Anadolu'ya yakın bazı adalar üzerinde hak iddia etmesi ve Ege adalarını silahlandırması Türkiye'yi huzursuz etmiş ve Türkiye'nin İtalya'ya karşı yeni ittifaklar yapmasına yol açmıştır. Türkiye bu dönemde Akdeniz'deki çıkarlarını korumak üzere İngiltere ile yakınlaşacaktır.⁽¹³⁾

İtalya, 1935'te Habeşistan'ı işgal etti. Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın işgalci tavrına karşı aldığı önlemleri Türkiye de destekledi. Türkiye bu süreçte İtalya'yla ilişkilerini tümüyle kesebileceğini bildirdi. (11 Kasım 1935). İtalya'nın 1936'da 1928'de imzalanan Türkiye-İtalya Dostluk Antlaşmasına bağlılığını beyan etmesiyle ilişkiler biraz yumuşamıştı. 2 Ocak 1937'de İngiltere ile İtalya'nın Akdeniz konusunda bir anlaşma yaparak yakınlaşmaları, Türk-İtalyan ilişkilerini de olumlu etkilemişti. İki ülke arasındaki bu yakınlaşma üzerine, Türk Dışişleri Bakanı 1937'de İtalya'yı ziyaret etti ve Milano'da yapılan karşılıklı görüşmelerden olumlu sonuçlar elde edildi. Böylece Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir işbirliği ortamı doğuyordu. Sonraki dönemde İtalya, Türkiye'yi İtalya-Almanya safına çekmeye çalışmışsa da Türkiye'nin antiemperyalist dış politika anlayışı böyle bir birliğin kurulmasını olanaksız kılmıştır.⁽¹⁴⁾

4. Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye'nin Avrupa, Orta Doğu ve Rusya'ya komşu, üç kıtanın kesişme noktası durumunda bulunan hassas jeopolitik konumu ülkemizin gerçekçi, dengeli ve çok yönlü dış politikalar izlemesini zorunlu kılmıştır. Atatürk'ün Türkiye'nin izlemesi gereken dış politikanın ana hatları hakkında vasiyeti de bu dengelerin göz ardı edilmemesi yönünde olmuştur.⁽¹⁵⁾ TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda ilk büyük müttefiki olan Sovyetler Birliği'nin İstiklal Savaşı sırasında ve sonraki dönemde Türkiye'ye *sosyalist rejim ihraç etme tehlikesi* taşıması ve ekonomik ve siyasi alanda bazı isteklerde bulunması, dönem dönem bu ülke ile çeşitli sorunların ya-

şanmasına yol açmıştır. İstiklal Savaşı yıllarında Sovyetlerin askeri, siyasi ve mali yardımları dolayısıyla komünizm propagandası şiddetli tepkilerle karşılanmamış ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra Hükümet ve muhalefet tarafından bu propagandaların önü alınmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin komünist rejime yönelik söz konusu bakışına rağmen antiemperyalist mücadelede tüm Batı'yı karşısına aldığı politikasını başarıyla yürütebilmek için ve Sovyetlerdeki rejimin korunmasında Türkiye'nin konumunun stratejik öneme sahip olması nedeniyle Türkiye'yi uluslararası alanda desteklemeye devam etmiştir.⁽¹⁶⁾

Türk-Sovyet ilişkilerine temel teşkil eden antlaşma 16 Mart 1921'de, Moskova'da imzalanan "*Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması*"dır. Bu antlaşma iki ülkenin uzun yıllar karşılıklı ilişkilerinin temeli olarak birçok sorunun çözümüne katkı sağlamıştır. Sovyetler bu anlaşma ile Sevr (Sevres) Antlaşması'nı reddederek Misak-ı Milli sınırlarını tanımış ve Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmiştir.⁽¹⁷⁾ 24 Ocak 1924 tarihinde Sovyet lideri Lenin'in ölümünden sonra iktidarı ele alan Stalin döneminde, Sovyetlerin dış politika ilkesi *Batılı devletlerle siyasi ilişkiler kurarak Sovyetlere karşı oluşan ittifakları parçalamak* olmuştur. Bu dönem Sovyetler bir Fransız-Alman yakınlaşmasıyla Almanya'nın doğuya doğru ilerlemesinden çekiniyordu.⁽¹⁸⁾ Aynı dönemde Türkiye Lozan'da çözülememiş, Musul, Hatay ve Mübadele meseleleriyle uğraşıyordu. Türkiye ve Sovyetlerin Batılı devletlere karşı siyasi mücadele yürüttüğü bu dönemde, ilişkiler daha da yakınlaşmış ve iki ülke arasında temaslar artmıştır. Türkiye ve Sovyetler arasında 17 Aralık 1925'te, Paris'te "*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması (Paktı)*" imzalandı. Bu anlaşmaya göre *tarafaların herhangi biri saldırıya uğradığında diğeri tarafsız* kalacaktır.⁽¹⁹⁾ Saldırmazlık Paktı, 1929'da yeni bir hükmün eklenmesi ile yenilenerek tarafların *karadan ve denizden komşu buldukları devletlerle birbirlerine danışmaksızın herhangi bir siyasi antlaşma yapmaması* şartı kabul edilmiştir. Bu antlaşma, 1945 tarihinde Sovyetler tarafından feshedilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.⁽²⁰⁾ Sovyetler Birliği 1930'larda, 1920'li yılların sonundan itibaren Batılı devletlerle ilişki kurmaya başlayan Türkiye'nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. Ancak bu tarihlerde de Sovyetlerle yakın ilişkiler sürmüştü, 1933'te Voroşilov başkanlığında bir Sovyet Heyeti Türkiye'yi ziyarete gelmiş, 1934'te Sovyetlerden faizsiz 8 milyon dolarlık kredi alınmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin

1933 yılından itibaren Boğazlar Meselesi ile ilgili girişimlerini de desteklemiştir.

Sovyetlerle siyasi ilişkiler bu yönde gelişirken ticari ilişkilerde ciddi birtakım sorunlar yaşanmıştır. 1926'da Sovyetlerin Türkiye'den ithal edilen mallara bazı sınırlar koyması üzerine aynı yıl iki ülke arasında görüşmeler başlamış ancak bir sonuç alınamamıştır. 1927'de tekrar başlayan görüşmelerin tıkanmasına yol açan sorunlar *Sovyetlerin bazı Türk mallarını ithal etmek istememesi ve Türkiye'nin bazı şehirlerinde ticari temsilcilikler açmak istemesinden* kaynaklanıyordu. Nihayet 11 Mart 1927'de Ankara'da imzalanan Ticaret ve Deniz Ulaşım Antlaşması ile Türkiye'nin Sovyetlere ihracatına yıllık sınırlama getirildi ve İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum ve Artvin'e ticari temsilcilikler açması kabul edildi. Buna karşılık Türkiye, bir başka devlete yapılacak ihracatta gümrüğe tabi olmadan Sovyetler Birliği'nden transit geçiş izni almış ve böylece Batum limanını kullanma hakkını elde etmişti.

Türk-Sovyet ilişkileri, zaman zaman gerginlik ve sorunların yaşanmasına rağmen, 1936 yılına kadar dostluk ilişkileri çerçevesinde seyretmiştir. 1936 yılından itibaren Türk-İngiliz yakınlaşmasının doğması, bundan sonraki dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliğini belirleyecek ve ilişkilerin soğumasına yol açacak temel etken olacaktır.

5. Türk-Fransız İlişkileri

Lozan Konferansı'ndan sonra Türk-Fransız ilişkilerini belirleyen temel mesele Türkiye-Suriye sınırının tespiti olmuştur. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 8. maddesine göre, antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra, Fransa'nın mandası altındaki Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın çizilmesi için bir karma komisyon kurulması kararı alınmıştı. Komisyon ancak 1925 Eylül'ünde kurulabildi, fakat bazı anlaşmazlıklar ortaya çıktı.⁽²¹⁾ Anlaşmazlıkları gidermek üzere tarafların bir araya gelmesinden sonra Türkiye-Suriye sınırı belirlenirken, taraflar aralarındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ve taraflardan birine silahlı bir saldırı halinde, diğerinin tarafsız kalması konusunda mutabakata varıldı. Antlaşma, 18 Şubat 1926'da parafe edilmiş ancak Fransa hemen imzaya yanaşmamıştı. Fransa Türkiye-İngiltere arasındaki "Musul" anlaşmazlığının

çözülmesini beklediğinden işi yavaştan alıyordu. Musul meselesinin çözümünden sonra Fransa, 30 Mayıs 1926'da antlaşmayı imzaladı.⁽²²⁾

Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının durumu, Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen bir diğer mesele idi. Türk Hükümeti'nin hazırladığı bir yönetmeliğe göre, yabancı okulların tümünde okutulması zorunlu olan Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk Öğretmenler tarafından ve Türkçe okutulması şartı kabul edilmişti. Fransa'nın ısrarlı itirazlarına rağmen, Türkiye Fransa'yı bu işe karıştırmayarak yönetmeliği uygulamaya koydu.

Türkiye ile Fransa arasında Osmanlı Borçları'nın ödenmesi konusu da bir sorun teşkil ediyordu. Osmanlı Devleti'nin en fazla borçlandığı ülke Fransa idi. Lozan Konferansı'nda borçların ödenme biçiminin tespiti, Türkiye ile borçlu olunan ülke arasındaki karşılıklı görüşmelere bırakılmıştı. 13 Haziran 1928'de Fransa ile imzalanan bir antlaşma ile borcun miktarı ve ödeme şekli belirlendi. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle Türkiye borç ödemelerinde güçlükler yaşamış ve Amerika'nın moratoryum (borç erteleme) ilan etmesi üzerine Türkiye de ödemeleri ertelemek istemiştir. Fransa'nın itirazı üzerine görüşmeler yeniden başlamış ve Paris'te 22 Nisan 1933'te yeni bir borç sözleşmesi imzalanmıştır.⁽²³⁾ Borçlar konusunun çözülmesinden sonra Fransa ile Adana-Mersin Demiryolu'nun millileştirilmesi sırasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Türk Hükümeti, Osmanlı'nın yabancı sermayeye ve işletmecilere işletme garantisi ve önemli haklar vererek sattığı demiryollarının millileştirilmesi faaliyetleri sırasında bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana-Mersin Demiryolu'nu satın almak istemiş ancak Fransa'nın itirazlarıyla karşılaşmıştır. Fransa'nın itirazlarına rağmen Adana-Mersin Demiryolu Haziran 1929'da Türkiye tarafından satın alınmıştır.⁽²⁴⁾

Fransa ile aramızda bütün bu meselelerin halledilmesinden sonra 1939 yılına kadar iki devlet ilişkilerini belirleyen temel mesele Hatay'ın (İskenderun Sancağı) statüsü olmuştur. Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan İskenderun Sancağı'nda Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile özel bir idare kurulmasına izin verilmişti. Fransa'nın mandaterliği altındaki Suriye'nin, 1936'da bağımsız olması üzerine İskenderun sancağının durumu gündeme geldi. Fransa Sancağın Suriye'ye bırakılmasını istiyordu. Türkiye buna itiraz ederek, 9 Ekim 1936'da Hatay'a bağımsızlık verilmesini istedi. Fransa bu konuda yetkisi olmadığını beyan ederek me-

selenin Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini teklif etti. Türkiye bu teklifi kabul etti. Milletler Cemiyeti konuyu, 18 Aralık 1936 tarihinden itibaren görüşmeye başladı. 29 Mayıs 1937'de İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi üzerine yapılan bir antlaşma ile İskenderun sancağı'nda ayrı bir statü oluşturuldu. Buna göre Sancak dışişlerinde Suriye'ye bağlı kalacak ancak iç işlerinde bağımsız, bir anayasaya sahip, resmi dili Türkçe olan ayrı bir statüye sahip bölge olarak tanınacaktı. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nin gözetiminde bulunacaktı. Türkiye ile Fransa aralarında bir anlaşma yaparak, İskenderun Sancağı'nın toprak bütünlüğünü birlikte güvence altına alacakları ve sancağın bundan böyle "Hatay" adıyla anılması konusunda mutabakata vardılar.⁽²⁵⁾

Fransız yetkililerinin Anayasa çalışmaları sırasında zorluklar çıkarması ve bazı tahrik edici olayların gelişmesi üzerine ilişkiler tekrar gerilmişti. Ancak 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi, Fransa'nın Türkiye'ye karşı yumuşamasına yol açtı ve 4 Temmuz 1938'de bir Dostluk Antlaşması imzalandı.⁽²⁶⁾ Aynı yılın Ağustos ayında yapılan seçimlerde 40 mebusluktan 22'sini Türkler almıştı. Mebusların hepsi Meclis'te Türkçe yemin ettiler. Türkçe adıyla Meclis Sancağa "Hatay Devleti" adını verdi. Eylül 1938'de kurulmuş olan Hatay Devleti yaklaşık olarak bir yıllık bağımsız bir devlet olarak yaşamını sürdürdü ve Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939'da yaptığı son toplantısında Anavatan'a katılma kararı aldı.⁽²⁷⁾

6. Balkan Devletleriyle İlişkiler

Türkiye, Lozan Antlaşması sonrasında Balkan ülkeleri ile dostane ilişkiler kurmaya özen göstermiş, diplomatik ilişkilerinde savaş yıllarından kalan sorunların bir an evvel çözümünden yana bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin Balkan devletlerine bakışında bölgenin stratejik önemi ile tarihi ve kültürel bağların varlığı belirleyici olmuştur.

18 Ekim 1925'te Bulgaristan ile dostluk antlaşması imzalanmış ve Türk-Bulgar ilişkilerine yeni bir yön verilerek iktisadi, sosyal, kültürel ve hukuksal bağları güçlendirecek yeni antlaşmaların imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Dostluk antlaşması ve ona bağlı genel protokolle Bulgaristan'daki Türk azınlığın hakları korunarak garanti altına alınmıştır.⁽²⁸⁾

Türkiye ve Yunanistan arasında diplomatik ilişkilerde yaşanan yakınlaşma Balkanlar'da birlik oluşturma fikrini doğurmuş ve Türkiye, Yugosl-

lavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla 1930'da Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır. Ekim 1931'de İstanbul'da, Ekim 1932'de Bükreş'te, Kasım 1933'te Selanik'te olmak üzere bu konferanslar her yıl tekrarlanmıştır. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin yakınlaşmasından rahatsızlık duyan Bulgaristan'ın endişelerini gidermek üzere Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 22 Eylül 1933'te Sofya'yı ziyaret etmişler ve Türk-Bulgar Tarafsızlık Antlaşması beş yıl süreyle uzatılmıştır. Bu gelişmelere ek olarak Türkiye ile Romanya arasında 17 Ekim 1933'te Ankara'da "*Türkiye-Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması*", Türkiye ile Yugoslavya arasında 27 Kasım 1933'te Belgrad'ta "*Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması*" imzalanmıştır.⁽²⁹⁾

Balkan ülkeleriyle Türkiye arasında başlayan yakınlaşma süreci 9 Şubat 1934'te Balkan Pakti'nin imzalanmasını sağladı. Balkan Pakti'nin imzalanabilmesinde Türkiye ile Yunanistan arasında kurulan dostluk ilişkilerinin etkisi büyük olmuştu. Öte yandan Almanya'da Hitler'in Nazi Partisi'nin iktidar olması, Balkanlar'da Alman ve İtalyan baskısının artması, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve Avrupa'da yaşanan revizyonist gelişmelerden kaynaklanan ortak tehlike, bölge ülkelerinin işbirliğini zorunlu hale getirmişti. Bunun üzerine Atina'da toplanan Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya bir Balkan Pakti hazırlanması ve her yıl dışişleri düzeyinde toplantılar yapılarak Balkan uluslarının ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel işbirliğini sağlayacak politikalar üretilmesi kararı aldılar.⁽³⁰⁾ 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan Balkan Pakti'yle Balkanlarda barışın kurulması, ülkelerin birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygı duymaları konusunda anlaşma sağlanıyordu. Bulgaristan ve Arnavutluk'un katılmadığı Balkan Birliği ne yazık ki uzun ömürlü olamamıştır. Hitler'in Avrupa'da ve İtalya'nın Akdeniz'de etkili olmaya başlaması üzerine Balkan devletleri güvenliklerini sağlamak üzere Balkan Antantı dışında çözümler aramaya koyulmuşlardır. Türkiye, tehlike arz eden Boğazların statüsünü kendi tezine uygun olarak belirlemek üzere 1936'da Montrö Sözleşmesi'ni imzalayarak Boğazları garanti altına almıştır.⁽³¹⁾ Yugoslavya ve Yunanistan, İtalya'nın güçlenmesi üzerine İtalya'ya tavırlarını yumuşatmış ve Balkan Antantı ilkelerinden uzaklaşmaya başlamıştır. 1939'dan itibaren Balkanlarda ve dünya ölçeğinde gelişen olaylar netice-

sinde Balkan Antantı fiilen sona ermiştir. 1940'ta son toplantısını yapan Balkan Antantı ülkeleri, II. Dünya Savaşı'nın Balkanları da vurması nedeniyle bir daha toplanamamıştır.⁽³²⁾

7. Ortadoğu Devletleriyle İlişkiler

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'ı (Etiyopya) işgali, Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehlikesini belirgin hale getirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye İngiltere ile yakınlaşmış, diğer taraftan da bölge ülkeleriyle birlik kurma politikası gereği Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiştir. Türkiye, Atatürk önderliğinde yürütülen ve Misak-ı Milli sınırları dışına göz dikmemiş dış politikasıyla bölge devletlerine güven verirken Türkiye'nin uluslar arası alanda itibarını da artırmıştı. Bu politika Türkiye'nin Balkan devletleri, Rusya, İran, Irak ve Afganistan ile dostane ilişkiler geliştirmesine yol açarken, Akdeniz'de İtalya ve diğer devletlerle ilişkileri dengede tutmasına da olanak sağlamıştır.⁽³³⁾ Öte yandan Türkiye, yeni tehlikeler karşısında kurduğu ittifaklarla ülke bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyacak önlemleri almaktan geri durmamıştır.

Atatürk döneminde yürütülen ittifak politikasının temel ilkeleri *eşitlik ve hakkaniyet* olmuştur. Nitekim büyük devletlerle kurduğu ilişkilerde de *hukuki bakımdan mutlak eşitlik* ilkesini olmazsa olmaz koşul görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde yabancılar ve azınlıklar Osmanlı'nın Müslüman vatandaşlarının sahip olmadığı haklardan faydalanır hale gelmişti. Bu nedenle Milli Mücadele yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki süreçte dış ilişkilerde *egemenlik ve eşitlik* en önemli ilke kabul edildi. Bu anlayışla Türkiye, Ortadoğu devletleriyle Osmanlı Devleti döneminde kurulan ilişkilerden farklı olarak, *devletlerin bağımsızlığına saygılı ve eşit koşullarda* yeni ilişkiler kurmuştur. Ortadoğu devletleriyle imzalanan Sadabat Paketi ise bu yeni ilişkilerin sembolü haline gelmiştir.⁽³⁴⁾

İtalya'nın bölgedeki yayılmacı emelleri karşısında, 2 Ekim 1935'te İran'ın girişimleriyle Türkiye-İran-Irak arasında Cenevre'de bir anlaşma parafe edilmiştir.⁽³⁵⁾ *Bölgesel işbirliğinin daha da güçlendirilebilmesi için, Türkiye'nin öncülüğünde İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında Tab-*

ran'da Sadabat Sarayı'nda, 8 Temmuz 1937 yılında Sadabat Paktı imzalanmıştır. Anlaşma, TBMM tarafından 14 Ocak 1938'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁽³⁶⁾ Beş yıllık bir süre için imzalanan bu antlaşmayla taraflar, *Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Paktı'na bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygılı olmayı ve birbirlerine karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunmamayı* taahhüt etmişlerdir.⁽³⁷⁾ Ancak bu Pakt karşılıklı yardım ve askeri yükümlülükleri kapsamamıştır. Sadabat Paktı ile Türkiye, Batı'dan ve Doğu'dan bir güvenlik sistemi kuruyor aynı zamanda bölge barışını sağlamış oluyordu. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçerliliğini sürdüren bu ittifak, 1955'te Bağdat Paktı'nın kurulması ile önemini kaybetti. Afganistan'da 1979'da yeni rejimin kurulması ve 1980'de yaşanan İran-İrak Savaşı'ndan sonra Pakt fiilen yürürlükten kalkmıştı.⁽³⁸⁾

8. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi (18 Temmuz 1932)

Dünya barışının korunması ve uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla I. Dünya Savaşı'nın galibi olan devletler tarafından 25 Ocak 1919 tarihinde, Paris'te *Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam)* kurulmasına karar verilmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Cemiyet, Birleşmiş Milletler adını aldı. "Milletler Cemiyeti" uluslararası toplumsal örgütlenmeyi sağlamak üzere kurulmuş, evrensel ve çok kapsamlı, ilk uluslararası siyasal örgüttür. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, Versay (Versailles) Antlaşması'nın bir parçası olarak görüldü ve 10 Ocak 1920'de onaylanarak yürürlüğe girdi.

İlk kez Wilson İlkeleri'nde bahsi geçen ve Birleşik Amerika'nın teşvikleriyle kurulan Cemiyet'e Amerika üye olmamıştı. Amerika'nın Cemiyet'e üye olmaması Cemiyet'in evrensellik iddiasını zaafa uğratmakla kalmamış, saldırgan ülkeler karşısında etkin bir tavır almasını da zorlaştırmıştır. Sovyet Birliği de 1934 yılına kadar Cemiyet içinde yer almamıştır. Bu iki büyük gücün Cemiyet'in dışında kalması, İngiltere ve Fransa'nın etkinliğini artırarak Milletler Cemiyeti'nin İngiliz ve Fransız çıkarları doğrultusunda kararlar alan bir cemiyete dönüşmesine yol açtı. Cemiyet 1932'de Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı ve İtalya'nın 1935-36'da Etiyopya'yı işgali olayları karşısında etkisiz kalarak, hedeflenen dün-

ya barışını sağlamakta güçsüzlüğünü ortaya sermişti. 1933'te Hitler Almanya'da iktidara gelmesinden sonra Cemiyet'ten ayrıldığını ve Versay Antlaşması'nı tanımadığını ilan etti. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısı, ardından Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi, Cemiyet'in kurmak istediği uluslararası sistemi çökertmişti.⁽³⁹⁾

1930'lardan itibaren hızla değişen dünya şartlarında, savaş mağlupları da Cemiyet'e alınmaya başlanmıştı. Aynı dönemde Batı ile yeni ilişkiler kurmaya başlayan Türkiye, Cemiyet'e girmek için herhangi bir girişimde bulunmayarak, Cemiyet'in Türkiye'yi davet etmesini bekledi. Bu strateji, siyasi, askeri ve ekonomik varlığı göz önünde bulundurularak üyelik teklif edilecek olan Türkiye'nin Cemiyet içindeki itibarını artıracaktı. 18 Temmuz 1932'de yapılan davet üzerine Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katılım başvurusunu yaptı ve üye ülkelerin oy birliği ile başvuru kabul edildi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi baş müttefik Sovyetler Birliği'yle ilişkilerimizi etkilemiş ancak Almanya'nın ve Japonya'nın saldırgan politikaları nedeniyle Sovyetler Birliği de 1934'te Milletler Cemiyeti'ne katılmıştı.⁽⁴⁰⁾

Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı dönemde de, Cemiyet'in dünya barışını sağlamaya yönelik temel ilkesine aykırı hareket etmemiş olan Türkiye, üye olduktan sonra da barışçı dış politikasını sürdürmüş ve Cemiyet misakına sadık kalarak alınan kararları uygulamıştır.⁽⁴¹⁾

9. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Lozan Antlaşması ile birlikte imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği sınırlamalardan dolayı Türkiye gittikçe artan bir endişe içine düştü. Sözleşmenin imzalanması sürecinde, dünyanın silahsızlanmasına dair ümit besleyen Türkiye, Boğazlardaki egemenlik kısıtlamalarına fazla direnmemişti. Ancak 1920'li yılların sonunda silahlanma yarışının başlaması ve devletlerin adım adım yeni bir dünya savaşına doğru sürüklenişi, Türkiye'nin Boğazların güvenliği konusundaki çabalarını hızlandırdı.⁽⁴²⁾ Lozan'da imzalanan sözleşmeye göre Boğazların silahlardan arındırılması, Türkiye'nin güvenliği bakımından önemli bir sorun yaratmaktaydı. Sözleşme Misak-ı Milli kararlarına uymadığı gibi, Türkiye'yi tam yetkili de kılmıyordu. Kurulan Boğazlar Komisyonu askerden arın-

dırılmış ve silahsızlaştırılmış olan Boğazlardan geçişleri kontrol ediyor ve bu geçişlerle ilgili olarak Milletler Cemiyeti'ni bilgilendiriyordu. Her ne kadar, Türkiye'ye karşı olabilecek bir tehlike durumunda, Milletler Cemiyeti (özellikle İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) garanti vermişlerse de bu güvence yeterli değildi.⁽⁴³⁾ Bu koşullar altında Türkiye haklı olarak Boğazların statükosunun değiştirilerek bölgenin güvenliğinin sağlanmasını istiyordu. Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletlere, 10 Nisan 1936'da birer nota göndererek Avrupa'nın değişen koşullarına dikkat çekerek, *Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak ve bu yöndeki endişelerini giderecek* yeni bir antlaşmanın yapılmasını istedi.⁽⁴⁴⁾

Boğazların statüsü ve gemilerin geçiş şartnameleriyle yakından ilgilenmiş olan İngiltere, Türkiye'yi haklı bularak değişiklik isteğini destekledi. Ardından Balkan Antantı Daimi Konseyi de 4 Mayıs 1936'da aynı doğrultuda bir karar aldı. Bu gelişmeler üzerine sözleşmeye imza koyan diğer devletler de Türkiye'nin isteğini haklı buldular. 22 Haziran 1936'da, İsviçre'nin Montrö (Montreux) kentinde bir konferans düzenlendi. Bir aya yakın süren görüşmeler neticesinde, Boğazların statüsü değerlendirilerek, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 20 Temmuz 1936 günü "*Montrö Boğazlar Sözleşmesi*" imzalandı. Sözleşmenin yürürlük süresi 20 yıl olarak tespit edildi. Yürürlük süresinin sona ermesinden en az iki yıl önce taraflar sözleşmenin feshini istemezlerse kendiliğinden yürürlük süresi uzayacaktı. Taraflardan feshetme talebi gelmediği için sözleşme günümüzde hâlâ yürürlüktedir.⁽⁴⁵⁾

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle, uluslar arası boğaz komisyonu kaldırılarak Boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılıyordu. Barış dönemlerinde ve Türkiye'nin taraf olmadığı savaş hallerinde ticaret gemilerinin geçişi serbest, savaş gemilerinin geçişi yasak olacaktı. Aksi halde, yani Türkiye taraf olduğu savaş halinde ise savaş durumunda olmadığı devletlerin gemilerine belirli şartlarda geçiş hakkı tanıyacaktı. İsteğe bağlı kılavuz alma hizmeti hariç, Boğazlardan geçişlerden ücret alınmayacaktı. Ayrıca, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin güvencesi için de tedbirler alınmıştı. Yabancı devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri, burada bulundurabilecekleri gemilerin toplam tonajları, büyüklükleri ve cinsleri sınırlandırılmıştı.⁽⁴⁶⁾

Günümüzde halen yürürlükte olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, "Acaba Montrö Sözleşmesi deliniyor mu" haberleriyle gündemi zaman zaman işgal etmektedir. Yabancı gemilerin Karadeniz'de kalma süreleri, tonajları, yüklerinin cinsi gibi konular sözleşmeyi gündemde tutarken son dönemde Boğazlarda Türkiye için çeşitli endişeler de ortaya çıkmıştır. Özellikle İstanbul Boğazı'nda yaşanan ve büyük tehlike arz eden kazaların çoğunun "kılavuzluk hizmeti"nin alınmayışından kaynaklanması, kazaların tarihi dokuyu zedeleyerek, can, mal ve çevre güvenliğini tehdit eder boyutlara ulaşması, sözleşmenin yeniden gündeme gelmesini sağlayacak ortamın oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

ATATÜRK'ÜN BÜYÜK NUTKU ÜZERİNE NOTLAR

Dr. MALİKE BİLEYDİ KOÇ

Türk hitabet sanatının en güzel örneklerinden birinin sergilendiği Büyük Nutuk'ta, Atatürk tarafından İstiklal Savaşı günleri ve Cumhuriyetin ilk yılları anlatılmaktadır. Nutuk bir hatırat değildir; belgelere dayalı olarak bir dönemin anlatıldığı bilimsel, tarihi bir eserdir. Bu eserde Atatürk, Türk toplumunun Batı emperyalizmi karşısında verdiği var olma mücadelesini anlatmıştır. Bu mücadelenin bizzat önderinin ağzından aktarılması ise kuşkusuz eserin önemini bir kat daha da artırmaktadır. Belgelere dayanan bu eser aynı zamanda döneminin temel kaynaklarından biri durumundadır.⁽¹⁾ Devletin kurucusu tarafından Cumhuriyet'in ilk beş yılının bilançosunun çıkarılması, bir başka deyişle "*kurucunun milletine hesap vermesi*", bu niteliğiyle Nutuk'u tüm dünyada ilk ve tek olma özelliğine kavuşturmuştur.⁽²⁾

Nutuk, Ankara'da hazırlanmış, İstanbul'da 3 ay gibi kısa bir sürede yazılmıştır.⁽³⁾ Nutuk'un hazırlanması aşamasında yüzlerce belge bir araya getirilmiş, bu belgeler Atatürk tarafından tek tek incelenerek ilgili kişilerin bilgilerine de sunulduktan sonra yazıya geçirilmiştir. Atatürk Nutuk'un bazı bölümlerini bizzat kendi yazmış, bazı bölümlerini ise yazdırmıştır. Büyük Önder, yazılı müsveddeler üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu müsveddeler bugün, TC Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nde bulunmaktadır. Son şekli verilmiş, baskıya hazır metin ise Türk Hava Kurumu Müzesi'nde korunmaktadır.

Bu bölümde Atatürk'ün Büyük Nutku *okunuş öyküsü, kapsamı ve amacı/etkisi* açısından değerlendirilecektir. Her başlığın kapsamlı müs-takil bir çalışma konusu olabileceği aşikâr olduğundan burada ancak genel bir değerlendirme ile yetinilmiştir.

1. Nutuk'un Okunuşu

Atatürk, Nutuk'u Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen İkinci Genel Kongresi'nde okumuştur. Milletvekilleri, parti temsilcileri, hükümet adamları, ordu komutanları, yabancı diplomatlar ve özel davetliler tarafından dinlenen Nutuk'un okunmasının tamamlanması 36 saat 31 dakika sürmüş, günde ortalama 6 saat okunarak bitirilebilmiştir.⁽⁴⁾ Nutuk'un okunuşunun altı gün sürmesi ve eserin dünya hitabet tarihinde eşine ender rastlanan uzunlukta olması nedeniyle, İngilizce kitapların hemen hepsinde Nutuk'tan "*Altı Gün Söylevi- Maraton Söylevi (Six-day Speech-Marathon Speech)*" olarak söz edilmiştir. Bir Amerikan dergisi de Nutuk ile ilgili olarak, "*Türk Cumhurbaşkanı'nın 400.000 kelimelik mesajı*" değerlendirmesi yapmıştır.⁽⁵⁾

Atatürk, Nutuk'un metin kısmını okumuştur. Vesikalar/Belgeler bölümü Kongre Kâtibi Ruşen Eşref Bey tarafından yine kürsüden tek tek dinleyenlere sunulmuştur.

Nutuk, ilk kez eski harflerle Türk Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) yayını olarak 1927 yılında, yeni harflerle de Milli Eğitim Bakanlığı adına 1934'te yayınlanmıştır. Cumhuriyet'in on beşinci yıldönümü dolayısıyla 1938'de yeniden bastırılmıştır. Daha sonra kitap olarak birçok basımı yapılmış Almanca, Fransızca, Rusça gibi yabancı dillere de çevrilmiştir.⁽⁶⁾

2. Nutuk'un Kapsamı

Bu bölümde Nutuk'un kapsamı, içinde bulunulan tarihsel dönemin şartları, yaşanan olaylar, belgeler ve adı geçen kişiler bakımından değerlendirilecektir. *Samsun'a Çıkış* ile başlayıp *Gençliğe Hitabe* ile sona eren Nutuk, ülkenin 9 yıllık devrini anlatmaktadır. Görülecektir ki, bu devrin en etkin yapımcılarından Atatürk'ün eylemi üç aşamalı bir bütün teşkil etmektedir. Birinci aşama, 1918-1920 yılları arasında Kuva-yı Milliye dönemini kapsar. İkinci aşama, 1920-1923 yılları arası TBMM Dönemi ve üçüncü aşama 1923-1927 yılları arası Cumhuriyet'in ilanı ve devrimlerin meydana çıktığı dönemi anlatır.⁽⁷⁾

Nutuk, "19 Mayıs 1919 Samsun'a çıktığım gün yurdun içinde bulunduğu durum" cümlesiyle başlar. 19 Mayıs günü itibariyle yurdun içinde bulunduğu durum, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra gelişmiş ve İstiklal Savaşı da Ateşkes'i izleyen günlerde ortaya çıkan bölgesel kurtuluş hareketleriyle başlamıştır.⁽⁸⁾

Nutuk'ta vatanın kurutulmuş çareleri şöyle özetlenmektedir:

"Ulus ve ordu bir yandan kurtuluş çaresi düşünürken bir yandan da yüzyıllardır süre gelen bu alışkanlık dolayısıyla, kendinden önce yüce Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyor. Bir kısım kimseler de gerçek kurtuluşun Amerikan mandasını sağlamakta olduğu görüşünde idiler. Üç türlü karar ortaya atılmıştır, birincisi İngiliz himayesini istemek, ikincisi Amerikan mandasını istemek, Üçüncü karar bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır".⁽⁹⁾

Mevcut şartlara razı olmayan Atatürk, "Benim kararım" başlığı altında ülkenin ve ulusun kurtuluş kararını şöyle açıklar: "Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'a Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur".

Atatürk Milli Mücadele'nin, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma çabalarının ve devrimlerin bu karara dayandığını ifade ederek, devam eden sayfalarda mevcut duruma meydan okuyarak, "Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. O halde ya istiklal, ya ölüm!"⁽¹⁰⁾ demektedir. Büyük Önder, mücadele etmenin zorunluluğuna işaret ederek, kesin ve keskin bir ifadeyle ulusun ölüm korkusunu yenmesini sağlamıştır. Ölümü göze alan bir ulusun yok olması mümkün değildir. Birbirine zıt iki kavramı bir araya getiren "Ya istiklal, ya ölüm" ifadesi ile de Atatürk, bağımsızlıktan ödün vermeyen kesin ve net tavrını ortaya koymaktadır.

Atatürk bir stratejisttir. Şansa umut bağlamadan ve hayale kapılmadan, tüm olasılıkları değerlendirip bir program dâhilinde hareket etmesi, O'nun büyük başarısının da anahtarı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Hareket Programı'nı Nutuk'ta şu şekilde ifade etmiştir:

"Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olmak".⁽¹¹⁾

İlk karar ifadesiyle anlatılmak istenen, *kayıtsız şartsız tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak*, ardından Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine getirecek devrimleri gerçekleştirmektir.

Büyük Önder, adım adım uygulanacak safhaların başında, önce İstiklal Savaşı'nı idare edecek komutanları bir araya getirmiştir. Bundan sonraki aşama Mütareke'nin ardından kurulmaya başlanmış olan direniş cemiyetleriyle ilişkiye geçmektir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni önce bölgesel, sonra ulusal bir çatı altında toplamış; İstanbul'un işgali üzerine Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Meclis kurmuştu. Cumhuriyeti resmen ilan etmeden Cumhuriyetçi bir öz taşıyan Anayasa yapılmış, İstiklal Savaşı kazanılmış, sıra Cumhuriyet rejimi için gerekli olan hazırlıklara gelmiştir. Nutuk'ta "*Ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak*" ifadesiyle, yüzyıllar içinde kökleşmiş Saltanat ve Hilafet makamına bağlı olan bir halkın, henüz İstiklal Savaşı günlerinde rejim değişikliklerinden bahsederek birliğin bozulmaması ve halkın o güne kadar bu yenilikler için fikri olarak hazırlanması gerekliliği anlatılmaktadır. Bu strateji ile Atatürk, Milli Mücadele günlerinin açık celse Meclis konuşmalarında padişahlık kurumunu karşısına almayarak Osmanlı Hükümeti'ni hedef olarak seçmiş, zaman ve şartların uygun olduğunu gördükten sonra padişahlığa (monarşiye) karşı da cephe alarak Saltanat'ın kaldırılmasını sağlamıştır. Ancak Hilafet'in kaldırılması için şartlar oluşmadığından bir süre daha beklemiştir. Ardından Hilafet makamı da kaldırılmış, beraberinde devrimler adım adım uygulamaya konulmuştur. Görüldüğü gibi Türk Devrimi'nin programı bir sistem dahilinde adım adım uygulanmıştır. Eğer kaçınılmaz olan devrimler yapılmayıp örneğin Hilafet ve Saltanat kaldırılmasaydı ya da şer'i hukukun yerini modern hukuk almasaydı, sadece Cumhuriyet rejimi kabul edilseydi medeni milletlerin ulaşmış olduğu seviyeye, laik, demokratik cumhuriyet hedefine ulaşamazdı. Atatürk, "*Ben ulusun vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, milli bir sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün toplumda uygulamak mecburiyetinde idim*"⁽¹²⁾ sözleriyle ulaşmak istediği amaca adım adım hangi şartlar ve duyguyla vasıl olduğunu

ifade etmektedir. *Milli sır sözcükleriyle anlatılmak istenen tam bağımsızlıktır, Cumhuriyet rejimidir, halifelğe son vermektir, çağdaş uygarlık ve sosyal ilerleme adına yapılacak devrimlerdir.* Söyledikleri ile gerçekleştirdikleri arasındaki paralellik ve uyum, Atatürk'ün, dünyadaki tüm liderler arasında en ön sıraya yerleştirilmesine yol açmıştır.

Atatürk, işgal altındaki bir vatanda milli birlik ve beraberliğe olan ihtiyacı kavramış ve "*Ulusun istiklalini yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır*" diyerek ulusun kurtuluş ümidi ve azmini canlı tutmuştur. Fakat Atatürk'e göre bu da yeterli değildir. Ulusu fert fert inandırmak gerekmektedir. Ulusun azim ve kararlılığının tek bir hedefe yönelmesi gerektiği üzerinde durarak bu hedefi kesin ve vurucu bir biçimde tek bir kelime ile ifade etmiştir; "*Kurtuluş*".⁽¹³⁾ Mücadelenin çıkış noktasını oluşturan bu ifade, Atatürk'ün konuşmalarındaki vurguların isabetine işaret eden diğer bir örnektir.

Amasya Genelgesi'nde yer alan "*Ulusun içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak ulusal bir heyetin varlığı zaruridir*"⁽¹⁴⁾ hükmü ile Atatürk'ün hürriyet ve istiklal ulusun bağrından çıkmış ortak bir kudrete (Kuva-yı Milliye, Heyet-i Temsiliye, TBMM ve Türkiye Cumhuriyeti) dayanması gerektiği fikri yani *meşruiyet prensibinin kaynağı* tanımlanmaktadır.

İstiklal Savaşı'nda düşmana kesin darbeyi vurmak için milli birliğin şart olduğunu bilen Atatürk, başarıya ulaşmak için milli birliğin korunmasının zorunluluğu üzerinde durarak şunları söylemiştir:

"Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin meydana getirdiği cephedir. Görünürdeki cephe doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir, fakat bu durum hiçbir zaman bir memleketi bir milleti yok edemez. Önemli olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlardır. Gerçekten kaleyi içinden almak dışından zorlamaktan çok daha kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için içimize kadar sokulabilen bozguncu mikrop-ların ve ajanların varlığını iddia etmek yerindedir".⁽¹⁵⁾

Atatürk'ün iç cephe ile anlatmak istediği *ulustur, manevi cephe*dir. Ulus zorluklar karşısında umutsuzluğa kapılmayarak, tek bir hedef, kuruluş gayesi etrafında birleşmelidir. Atatürk, bu temel düşünce ile yola çıkarak Türk ulusunun kurtuluşa olan inancını sağlamlaştırmış, böylelikle Milli mücadeleyi başarıya ulaştırarak Avrupa emperyalizmine büyük bir darbe indirmiştir. Cumhuriyet dönemi iç ve dış politikası da bu anlayış üzerinde biçimlenmiştir. Atatürk şu fikrin altını çizmiştir: *Bir ülkede milli birlik ve dayanışma çözülmeye başlarsa o ülkenin zayıflaması ve nihayet yok olması kolaylaşır.*

Nutuk'ta en çok vurgulanan tema *tam bağımsızlık* olmuştur. Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu ve milli mücadelenin can damarını oluşturan tam bağımsızlık şöyle tanımlamıştır:

"Tam istiklal demek, elbette, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden yoksun kalmak, ulus ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklalinden yoksun kalması demektir".⁽¹⁶⁾

İstiklal Savaşı, Atatürk için nihai hedef değildi. Bağımsızlık Savaşı tam bağımsızlıkla perçinlenmiş, devrimlerle sağlamlaştırılmış çağdaş bir ulus-devlet modeline ulaşmak için ilk basamaktı. Atatürk, ancak tam bağımsızlığa sahip bir ulusun haysiyet ve şerefiyle yaşayacağını söyleyerek, Türk ulusunun bu vasıflardan yoksun kalmaya katlanamayacağını belirtmiştir.

Atatürk Türk ulusunun takip etmesi gereken milli siyaset ilkesini şöyle açıklamıştır:

"...ulusal sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişigüzel ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak, uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir".⁽¹⁷⁾

Atatürk'e göre Türk ulusunun refah içinde yaşayabilmesi, devletin varlığını koruyarak diğer devletler arasında söz sahibi olup itibar görmesi ancak milli bir siyaset takip etmekle mümkündür. Bu nedenle Nutuk'ta *sal-dırgan ve yayılmacı bir milli siyaset yerine barışçı, gerçekçi ve en önemlisi*

milliyet esaslarına saygılı bir dış politika yürütülmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Atatürk, Nutuk'ta sırası geldikçe söz konusu yıllarda yaşanmış bazı olayları da aktarmıştır. Hilafet Ordusu Kumandanı Suphi Paşa ile Cümali Ordugâhı'ndan başlayan eski ilişkileri (s.305), Nurettin Paşa'nın babası İbrahim Paşa aracılığıyla anlatılan Meşrutiyet'in ilanından önce Selanik'teki çalışmaları (s.495), Ali İhsan(Sabis) Paşa'nın I.Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'ndeki tutumuna ilişkin Halit Bey'in raporu (s.450) bu olaylara örnektir. Atatürk döneminin güncel olaylarını naklederken tarihsel bilgilerle zenginleştirmiştir. Örneğin milli siyasetin tanımını yaparken süreci Endülüs, Attila tarihiyle ilişkilendirmesi (s.298) ya da halifeligi anlatırken genel İslam tarihinden kesitler sunması (s.480) Nutuk'un derinliğine ve kapsamına işaret eden özelliklerdir.

Atatürk bazı olayları anlatırken ince nükte ya da ince alay yöntemini ustalıklı kullanmıştır. İstiklal mücadelesine başlarken meşruiyetini ortak iradeye dayandırma gerekliliğiyle kurulmuş olan Temsil Heyeti'nin devamlılığına ilişkin, "*Milli teşkilatımızı dağıtmıyoruz. Tek kabahatimiz budur*" (s.158) sözleriyle nükteli ancak taviz vermeyen kesin tavrını ifade etmektedir. Sadrazam Ali Rıza Paşa hakkında, "*Cumhuriyet kurulacağını keşfediyor*" (s.160) cümlesiyle alaylı bir ifade kullanırken, Son Osmanlı Meclisi Mebusan'da milli teşkilata dayanan bir grup yerine İstanbul Hükümeti'ne dayanan bir grup olan "Felah-ı (kurtuluş) Vatan Grubu"nun kurulmasını eleştirmiş, bu grubun değersizliğini vurgulamak için kelimeyi *fellah* (köle çiftçiler) diye okumuştur (s.248). İstanbul'da Kuva-yı Milliye başkanlarının tutuklanacağı bilgisi üzerine Rauf Bey'in Ankara'ya çağrılması ancak gelmemesi ve İstanbul'da tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmesi olayını Atatürk, "davetimiz gereken önem ve ciddiyetle dikkate alınacak değerde görülmedi. (...) Büyük bir uysallıkla Malta'ya gittiler" (s.280) sözleriyle nükteli bir ifadeyle değerlendirmiştir. Ali İhsan Paşa'nın kendisine has özelliklerini anlatırken aynı (s.451) üslubu kullandığı görülmektedir.

Atatürk Nutuk'ta, güncelliğini bugün de koruyan ve her fırsatta Türkiye'nin önüne çıkartılan *Pontus ve Ermeni* sorunlarına da değinmiştir. Pontus sorununun 1840'tan beri sürmekte olduğunu, Karadeniz bölgesinde Yunanistan hayalinin diriltilmesi yolunda çalışmalar yapıldığını, I.Dünya Savaşı'ndan sonra bu çalışmaların hızlandığını, özellikle Mon-

dros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bu bölgedeki Rum topluluğun, bağımsız bir Pontus Hükümeti kurma hayaline kapıldığını, bu amaçla da genel bir ayaklanmaya hazırlandıklarını anlatmıştır.⁽¹⁸⁾ Ermeni sorunu ile ilgili olarak da Ermeni katliamı konusundaki sözlerin gerçeğe uygun olmadığını, yabancı kuvvetler tarafından silahlanarak Batı devletlerinin korumalarından cüret aldıklarını, intikam düşüncesiyle her tarafta insafsızca öldürme ve yok etme siyaseti güttüklerini, tarihte benzeri görülmemiş bir vahşete sebep olduklarını ifade etmiştir.⁽¹⁹⁾ Atatürk Ermeni sorununa değindiği sayfalarda, Ayan üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Ermeni talepleri ile ilgili olarak Bosphore gazetesine verdiği beyanatta, Ermenilerin aşırı isteklerine hak vermemekle birlikte sınırlarda bazı düzeltmelerin yapılmasına razı olacağı açıklaması üzerine hareket geçtiğini ve Mahmut Paşa'ya bir telgraf çekerek Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları gereğince ulusun Ermenistan'a bir karış toprak terk etmeyeceğini bildirdiğini söylemektedir.⁽²⁰⁾ Atatürk bu yolla *ulusun azim ve kararlılığını* İstanbul Hükümeti'ne net ve kararlı bir şekilde bir kez daha göstermiştir.

Nutuk'ta, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan Lozan Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekte ve kapsamlı bir değerlendirme yapılmaktadır. Antlaşma Sevr, Londra ve Ankara Antlaşmaları ile karşılaştırıldıktan sonra Lozan'a ilişkin şu açıklama getirilmiştir:

"Bu antlaşma, Türk ulusuna karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zaferdir".⁽²¹⁾

Atatürk, Nutuk'un son sayfasında, 9 yıllık eyleminin sonuçlarını şu satırlarla açıklamıştır: *"Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen, ulusal felaketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine emanet ediyorum".⁽²²⁾*

Atatürk, Nutuk'unu siyasi vasiyetnamesi niteliği taşıyan Gençliğe Hitabe ile bitirmiş, Türk ulusunun geleceğini gençlikte gördüğünü bu vesileyle bir kez daha ifade etmiştir. Gençliği bağımsızlık ve Cumhuriyet'i korumak ve savunmakla görevlendirmiş, bu ülkeyi Cumhuriyet'e inananlara, onu koruyanlara ve yaşatacak olanlara emanet ederek gençliğin dikkatli ve uyanık olması gerektiği hususların altını özenle çizmiştir.

Gençliğe Hitabe'nin Atatürk tarafından yazılmadığı şeklinde birtakım asılsız iddialarda bulunulmuştur. Nutuk'un hazırlanma aşamasına bizzat tanık olarak Afet İnan'ın sözleri, bu iddialara en açık cevap olacaktır:

"Yaz aylarının sıcak bir gününün gecesi, Atatürk'ün çevresinde daha kalabalık bir aydınlar topluluğu vardı. O, adeta arkadaşlarına bir sürpriz hazırlamanın sevinci içinde, -oturunuz ve dinleyiniz- dedi Nutuk'un sonuna koyacağı satırları yüksek sesle okumaya başladı. Dinleyicilerin nefes dahi almadıklarını sanıyorum. Çünkü, ben kendimi öyle hissediyor ve milli bir heyecanın etkisinde yaşıyordum. Bütün Milli Mücadele'nin tarihi olan Nutuk, bu satırlarla son bulacaktı. Atatürk bu metni okuyup bitirdiği zaman, derin bir nefes almış, fakat iki damla gözyaşını da bizlerden saklamamıştı".⁽²³⁾

Afet İnan, bizzat Atatürk'ün kaleme aldığı Gençliğe Hitabe'nin Nutuk'un diğer sayfaları gibi arşivde bulunduğunu, hatta "Ey Türk genci" cümlesi ile başlayan metin üzerinde düzeltme yaparak "Ey Türk gençliği" ifadesini kullandığını belirtmiştir.

Genel bir değerlendirme ile Nutuk, *Atatürk'ün İstiklal Savaşı'nın nasıl ve hangi koşullar altında yapıldığını; Türkiye'nin emperyalist güçlerin elinden kurtarılarak bağımsızlığına hangi şartlar altında nasıl kavuştuğunu; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve ülkenin çağdaş düzeye gelmesini sağlayacak olan devrimlerin hangi amaçlarla ve ne şartlar altında uygulamaya konulduğunu* belgelere dayandırarak kuşku ve tartışmaya yer bırakmayacak şekilde kendi ağzından anlattığı ve yaşananları milletine ve tüm dünyaya açıkladığı büyük bir eserdir. Atatürk, Nutuk'ta deneyimlerinden yararlanılmasını amaçlamış, bu nedenle yaşanan olayları belgelerle ve karşılaştırmalarla açık bir şekilde izah ederek gelecekte izlenecek yola dair kılavuzluk yapmıştır. Bu yol en genel tabiriyle *akıl ve bilim* yoludur. Türk milletinin ve yetişen Türk gençliğinin gelecekteki tehlikelerden korunabilmesi, uyanık olabilmesi ve her zaman çağa uygun şekilde donanabilmesi için aklın ve bilimin egemenliği olmazsa olmaz koşuldur. Atatürk duygu, düşünce ve eylemini anlattığı Nutuk'ta *ulus sevgisini ve insanlığa saygısını* en temel değerlerinden biri olarak ortaya koymuştur.

a. Nutuk'un Kişiler Yönünden Yorumu

Nutuk'ta yaklaşık olarak 820 kişinin adının geçtiği saptanmıştır.⁽²⁴⁾ Bu kişiler karakter özelliklerini aldıkları kuşak, mensup oldukları milliyet, sürdürdükleri hayat tarzı ve meslekleri gibi özellikler açısından birbirlerinden farklı niteliklere ve görüşlere sahip olmuşlardır. Atatürk, bahsettiği kişilerin farklılıklarını felsefi bir bakış açısıyla belirli bir mantık silsilesi ve bir tarih görüşü çerçevesinde kendine has üslubuyla açıklamaktadır.⁽²⁵⁾

3. Nutuk'un Amacı ve Etkisi

Atatürk Nutuk'un başlangıç sayfalarında Milli Mücadele'nin amacını anlatmış ve kendisinin yüklendiği görevi *kendi çıkarlarını her şeyin üstünde gören kurumları ortadan kaldırarak Türk ulusunu medeni dünyada layık olduğu yere yükseltmek, Türkiye Cumhuriyeti'ni sarsılmaz temeller üzerinde güçlü tutacak devrimleri gerçekleştirmek, kalıcılığını sağlamak ve istibdat fikrini öldürmek* olarak anlatmıştır. Atatürk bu ideoloji ile laik cumhuriyeti kurmuş, devrimlerle ulusa çağdaş bir devlet yapısı kazandırmış, Nutuk'unun son sayfasındaki siyasi vasiyetnamesiyle de gelecek nesillere bu emaneti teslim etmiştir. Nutuk, bir ülkenin esaretten kurtuluş ve yeniden kuruluşunun anlatıldığı büyük bir eserdir. Atatürk böyle bir eserin oluşturulmasındaki amacı şöyle açıklamıştır:

"Burada söyleyeceklerim, aslında herkes tarafından açıkça bilinen ve kolaylıkla bilinmesi mümkün olan olayların safhaları ile ilgilidir. Gerçekte, Meclis tutanaklarında, bakanlıkların dosyalarında, basın koleksiyonlarında bu olay ve hadiselerin belgeleri kayıtlı ve saklı bulunmaktadır. Bu bakımdan ben, bütün bu olayların genel akışını işaret ve tespit etmekle yetineceğim. Maksadım, devrimimizin incelenmesinde tarihe yardımcı olmaktır".⁽²⁶⁾

Atatürk Nutuk'un sonunda yer verdiği gençliğe hitabeye geçmeden önce de şunları söylemiştir:

"Saygıdeğer Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı nutukum, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda ulusum için ve gelecekteki evlatlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmiş isem kendimi bahtiyar sayacağım. Efendi-

ler, bu nutkumla, milli varlığı sona ermiş sayılan büyük bir ulusun, istiklalini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan milli ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım".⁽²⁷⁾

Atatürk'ün sözlerinden hareketle Nutuk'un amacını iki noktada toplamak mümkündür:

- 1-Geçmişteki olayların yani tarihin anlaşılmasına yardımcı olmak,
- 2-Ulusal varlığımız için son derece önem taşıyan konularda ulusun ve gelecek kuşakların dikkatli ve uyanık olmasını sağlamak.

Nutuk, Cumhuriyet tarihi için ana kaynak niteliği taşımaktadır. Genç Cumhuriyet'i sonraki dönemlerde karşı karşıya kalabileceği ithamlardan kurtaracak, gelecek nesillerin acı tecrübelerden faydalanarak Türk ulusunun refahı ve mutluluğu için mücadelesini güçlendirecek çeşitli uyarılar içermektedir. Nutuk'ta yer alan hayati önemde tavsiye ve uyarıların bazılarını şöyle özetlemek mümkündür: "*İnsaf ve merhamet dilenmekle ulus işleri, devlet işleri görülmez. Ulusun ve devletin şeref ve bağımsızlığı korunmaz. İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk ulusu Türkiye'nin gelecekteki çocukları, bunu bir an akıllarından çıkarmamalıdır*".⁽²⁸⁾ "...meclislerle idare edilen memleketlerde ise en tehlikeli durum, bazı milletvekillerinin yabancılar adına çalınmış ve satın alınmış olmalarıdır. Millet Meclislerine kadar girme yolunu bulabilen vatansızlara her zaman rastlanabileceğine, tarihin bu konudaki örnekleriyle hükmetmek zurruridir. Bunun için ulus, kendi vekillerini seçerken, çok dikkatli ve titiz olmalıdır".⁽²⁹⁾ "*Aziz ulusuma şunu tavsiye ederim ki, bağrında yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki öz cevheri çok iyi tablil etmek dikkatinden bir an geri kalmasın!*"⁽³⁰⁾

Görüldüğü gibi, Nutuk sadece yapılanların değil, ileride olabileceklerle ilgili öngörülerin de yer aldığı bir kaynaktır. Dolayısıyla Nutuk'u sadece belirli bir dönemi kapsayan, geçmiş olayları ele alan bir eser olarak tanımlamak yanlış, eksiktir. Nutuk, Türkiye Cumhuriyeti devleti ve milleti için güncelliğini ve değerini hep koruyacak, nesillere ışık tutacak dinamik bir başeserdir.

4. Nutuk'un 1927'de Okunmasının Nedenleri

Nutuk'un 1927 tarihinde okunması, Atatürk gibi hep bir program dahilinde hareket etmiş bir lider söz konusu iken tesadüfle açıklanamaz.

Öncelikle Atatürk'ün kendi sözlerine yer vererek neden bu tarihin seçilmiş olduğu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. "... Geleceğe yönelik tedbirler hakkında fikirlerimizi söylemeden önce, geçmişe ait olan olaylar hakkında bilgi vermek ve yıllardan beri süregelen davranış ve yönetimimizin ulusumuza hesabını vermek ödevim olduğuna inanıyorum".⁽³¹⁾ Gazetelerde yayınlanan ancak Nutuk'un baskılarında yer almayan bu cümleden Atatürk'ün, Türk Devleti'nin kuruluş sürecinin ve devrimlerinin hesabını vererek eski hesapları ve iç çekişmeleri geride bırakıp yeni bir dönemin kapılarını açmak kararında olduğu anlaşılmaktadır. Bu hesaplaşma eyleminde öne çıkan öğeler şunlardır:

- 1- Eylemin tarihsel yorumu için ışık tutmak,
- 2- Geçmişte ve o gün kendisine ve eylemine inanmayanlara karşı başarısını, haklılığının kanıtı olarak sunmak,
- 3- İstiklal Savaşı ile başlayan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile devam eden, devrimlerle çağdaşlığın temelleri atılan eylem bütünlüğünü ifade etmek,
- 4- Türkiye Cumhuriyeti'ni ve devrimleri, onu benimsememiş olan kişilere karşı korumak, ağır ithamlardan kurtarmak.⁽³²⁾

Nutuk'un 1927 tarihinde okunmasının nedenlerini araştırırken, bu tarihten az önce yaşanan olaylar ve gelişmeleri göz önünde bulundurmak yol gösterici olacaktır. Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra çıkartılan *Düzeni ve Huzuru Sağlama Yasası* sayesinde bir dizi devrim gerçekleştirilmiştir. Aynı günlerde *İstiklal Mahkemeleri* de kurulmuştur. 1925-27 yılları arasında maliye alanında yapılan devrimlerin en büyüğü olan Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Kısa bir süre sonra Terakkiperver Fırkası, dini siyasete alet etmek gibi irticai nedenler gösterilerek kapatılmıştır. Takvim ve saat değiştirilmiş, Yurttaşlık Yasası çıkartılmış, Türk Ceza Yasası, Borçlar Yasası, Kabotaj Yasası kabul edilmiştir. Bu arada İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik olarak suikast girişiminde bulunulmuş, eski İttihatçılar ve Terakkiperver Fırka'nın ileri gelenleri yargılanmıştır. 1927 yılında İstiklal Mahkemeleri kaldırılmıştır. Görüldüğü gibi 1925-27 yılları arasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili temel devrimler gerçekleştirilmiştir.⁽³³⁾ Atatürk en çok eleştirilmiş uygulamalardan olan *Düzeni ve Huzuru Sağlama Yasası (Tahrir-i Sükûn Kanunu)* hakkında Nutuk'ta şunları söylemiştir,

"Efendiler, ulusumuzun başına giymekte olduğu, cabillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görülen fesî atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapka giymek ve böylece Türk ulusunun medeni dünyadan zihniyet bakımından hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu. Bunu Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte iken yaptık... Gerçekten de bu kanunun yürürlükte olması, bazı gericilerin, ulusu geniş ölçüde zehirlemesine meydan vermemiştir... Efendiler, tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık gibi birtakım unvanların kaldırılması ve yasaklanması da bu kanun yürürlükte iken yapılmıştır... Ulusumuzun kendine has niteliğini yanlış şekilde gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi unsurlar ve kuruluşlar, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde devam ettirilmeli miydi? Buna önem vermemek, ilerleme ve yenileşme adına pek büyük ve düzeltilmesi imkânsız bir yanılma olmaz mıydı? İşte biz Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olmasından yararlandık ise, bu tarihi hatayı bir daha işlemek için, ulusumuzun alnını olduğu gibi açık ve ak göstermek için, ulusumuzun mutaassıp ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispat etmek için yararlandık... Medeni Kanun da bu sözünü ettiğimiz devrede çıkarılmıştır".⁽³⁴⁾

Nutuk ile ilgili dikkate değer bir başka husus, Atatürk'ün Nutuk'u TBMM yerine Cumhuriyet Halk Partisi'nin İkinci Kurultayı'nda okumasıdır. Atatürk bu partinin kurucusu idi. Atatürk Halk Partisi'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olduğunu ifade etmiş, partinin kuruluş tarihi olarak da Sivas Kongresi'ni göstermiştir. Böylece Sivas Kongresi'nden partinin ikinci kurultayına, 1927 yılına kadar geçen süre içinde yapılanların hesabının partinin yeni üyelerine verilmesi amaçlanmıştır.⁽³⁵⁾ Atatürk, CHP Genel Başkanı sıfatıyla Nutuk'unu okuduğunu ve Halk Partisi'nin yeni toplumun biçimlendirilmesinde önemli bir rol oynadığı ve oynayacağı vurgusunu yapmıştır.

1927 tarihi ayrıca Atatürk'ün 16 Mayıs 1919'da ayrıldıktan sonra sekiz yıldır uzak kaldığı İstanbul'a ilk kez döndüğü tarihtir. İstanbul'da 30 Eylül tarihine kadar kalmış ve bu süre içinde Nutuk'u yazma çalışmalarını tamamlamıştır. Atatürk, İstanbul'un İstiklal Savaşı yıllarında Milli

Mücadele'ye karşı aldığı tutumun etkisiyle ama esas itibariyle eski devletin simgesi olan İstanbul'a gitmeyerek yeni devletin eski gelenekten tümüyle kopuşunu sergilemek amacıyla pek çok kez çağrılmasına rağmen şehre gidişini geciktirmişti.

Atatürk, 1927 yılı Haziran ortalarında bir kalp rahatsızlığı geçirmişti. Bu rahatsızlığın O'nun tarihle bir hesaplaşma içine girme kararı almasında etkili olduğu şeklinde görüşler de bulunmaktadır.⁽³⁶⁾

Sonuç itibariyle Nutuk, büyük mücadeleler sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ideallerini içeren büyük bir eserdir. Çağdaş Türkiye'nin siyasal ve düşünsel tarihinde büyük öneme sahip olmuş bu eserde Atatürk, ulusa ve tarihe karşı taşıdığı sorumlulukla döneminin olay ve gelişmelerini aktarırken *ulusal bağımsızlığın yüceliği, halkın iradesine dayanma, akıl ve bilim yolundan vazgeçmeme, Cumhuriyet rejimine bağlılık, ulusal birlik ve beraberliğin önemi, bağnazlıkla ve eski rejim yanlılarıyla mücadele ve Türk ulusunun büyüklüğüne güven* gibi Türk İstiklal Savaşı ve Devrimlerinin temellerini de vurgulamaktadır. Egemenliğin kayıtsız, şartsız Türk ulusuna geçmesine önderlik eden Atatürk, *ulusun istiklal-i tam (tam bağımsızlık) içinde yaşayıp ilerlemesini ve çağdaş uluslar düzeyinde olmasını* hedeflemiş ve bu hedefin payidar kalabilmesi için bugünkü ve gelecek nesillere rehber olacak nitelikte bir eser bırakmıştır.⁽³⁷⁾

Ülkemizde zaman zaman yaşanan gelişmeler karşısında ulusal bilinci tazelemek için Atatürk'ü ve eserlerini daha iyi anlama ve anlatma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Çağdaş uygarlığa ve milli birliğe karşı, ülkenin menfaatlerine zarar veren her girişimin farkında olmak ve bu girişimlere karşı koyabilmek için ulusların tarih bilincine sahip olması son derece önemlidir. Milli benliğinin bilincine varmış, tarihini öğrenerek bugüne ışık tutmasını sağlayacak bakış açısına sahip olmuş bir toplum ancak kendini ve toplumunu koruyabilir. Toplumların tarihi birikimleri ve kültürel değerleriyle oluşturdukları kimliklerini korumaları, varlıklarını sürdürebilmelerinin başlıca koşuludur. *Türk ulusunun şeref ve haysiyetinin korunması ve aklın ve bilimsel düşüncenin rehberliğinde izlenen milli politikalarla ulusun varlığı ve yükselişi* için mücadele edilmiş bir dönemin, Türkiye Cumhuriyeti'nin en şanlı tarihsel döneminin anlatıldığı Nutuk, herkesin okuması gereken milli bir eserdir.